

УДК 378.048.2

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОРДОННА ПРАКТИКА ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Різник В.В., Різник Н.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Предметом дослідження виступають національні та закордонні особливості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів, котрі є гарантією формування високоосвічених, національно свідомих і патріотично налаштованих фахівців. У статті розглянуто роль держави у процесі підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів освітньої сфери, здійснено аналіз джерел їх фінансування. Проведено аналіз розподілу аспірантів та докторантів за джерелами фінансування їх навчання. Надано рекомендації щодо підвищення якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів. Отримані результати дослідження можуть бути використані керівниками вузів, завідувачами кафедр та фахівцями вищої категорії з метою підвищення якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів.

Ключові слова: вища освіта, науково-педагогічні кадри, державна освітня політика, підготовка наукових кадрів, функціонування системи освіти.

Постановка проблеми. На порозі входження світової спільноти в третє тисячоліття виняткового значення набуває освітня сфера, яка покликана стати основним засобом формування здатних до вирішення глобальних загроз фахівців.

Сучасна освітня політика України спрямована на світовий ринок і формується з урахуванням інтеграційних процесів, зокрема виступає одним із напрямків руху України до Європи. Процес якісної підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вимагає зосередження уваги на глобальних проблемах у цій галузі, адже Україна не стоїть осторонь загальносвітових тенденцій, а, формує свою освітню політику з врахуванням європейських стандартів.

Актуальною проблемою ефективного функціонування освітньої сфери є підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів. У системі вищої освіти створюється цілісна система такої підготовки: МОН України запровадило нову концепцію розвитку системи підготовки кандидатів і докторів наук, спрямовану на підвищення якості та ефективності підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів, присвячена ціла низка праць таких науковців, як: В. Андрущенко, Л. Антонюк, В. Бакуменко, І. Богачевська, С. Домбровська, В. Жураківський, І. Іванюк, І. Каленюк, В. Клепко, Т. Козарь, Є. Красняков, В. Кремень, В. Луговий, С. Ніколаєнко, В. Огаренко, Л. Пшенична, Ю. Фролов, О. Шеломовська, А. Шевченко, Н. Шульга та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Впровадження реформи вищої освіти та зміна сучасного її стану вимагають подальших наукових пошуків у напрямі вирішення проблеми ефективної підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів і зумовлюють актуальність даного дослідження.

Метою статті є висвітлення ролі держави у процесі підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів освітньої сфери, характеристика факторів, які впливають на процес підготовки та надання рекомендацій щодо підвищення

якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що проблема забезпечення ефективного функціонування освітньої сфери, як і перспектива розвитку вищої школи в Україні, полягає насамперед в якісній практичній підготовці наукових та науково-педагогічних кадрів, з одного боку, і якісній організації навчального процесу, з іншого. Якісно підготовлені наукові та науково-педагогічні кадри є гарантією формування високоосвічених, національно свідомих і патріотично налаштованих фахівців, які в свою чергу є гарантом розвитку національної економіки і розбудови суверенної, національно-демократичної Української держави.

Завдання, пов'язані з удосконаленням системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, зокрема підвищення ефективності навчання в аспірантурі та докторантурі, забезпечення високої якості дисертаційних робіт, є першочерговими для вищих навчальних закладів і наукових установ. Науковий ступінь є кваліфікаційною характеристикою, що засвідчує готовність людини до розв'язання дослідницьких завдань певного рівня складності.

Держава найбільше зацікавлена у якісній підготовці наукових та науково-педагогічних кадрів, їхньому професійному вдосконаленні. Вона забезпечує умови для підвищення престижу та соціального статусу педагогічних і науково-педагогічних працівників, створює систему професійного відбору молоді до вищих педагогічних навчальних закладів.

Для підтримки педагогічних і науково-педагогічних працівників, підвищення їх відповідальності за якість професійної діяльності держава забезпечує:

- розроблення та вдосконалення нормативно-правової бази професійної діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- прогнозування та задоволення потреб суспільства у зазначених працівниках;
- розвиток конкурентоспроможної системи навчальних закладів, в яких проводиться підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників;

– розроблення та запровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і державних стандартів післядипломної педагогічної освіти;

– оволодіння педагогічними працівниками сучасними інформаційними технологіями;

– періодичне оновлення і взаємоузгодження змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

– впровадження системи цільового державного фінансування підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників та їх професійного вдосконалення;

– поліпшення системи стимулювання професійного зростання педагогічних і науково-педагогічних працівників, можливість вивчення іноземних мов [9].

Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвиненою системою підготовки кадрів.

Основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації є аспірантура і докторантура. Готувати потрібно не просто фахівців, які спроможні генерувати нові знання, а фахівців з інноваційним мисленням, які вміють організувати і керувати інноваційними процесами на різноманітних рівнях, готових працювати в умовах жорсткої конкуренції, бути мобільними.

Підготовка кандидатів і докторів наук здійснюється вищими навчальними закладами третього і четвертого рівнів акредитації та науковими установами. Науково-методичне керівництво та контроль за діяльністю аспірантури і докторантури у вищих навчальних закладах і наукових установах здійснює Міністерство освіти і науки, а в наукових установах Національної академії наук – її Президія.

Переважає більшість закладів, що здійснюють підготовку аспірантів, перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки – 32%, Національної академії наук – 28%, Національної академії аграрних наук та Академії медичних наук – по 7%, Міністерства охорони здоров'я – 4%. Схожа ситуація спостерігається і зі сферою управління докторантури: Міністерству освіти і науки – 45%, Національній академії наук України – 24%, Міністерству охорони здоров'я – 6%, Національній академії аграрних наук – 5%.

У вищих навчальних закладах України працює 48% (234) аспірантур та 63% (177) докторантур, у наукових установах, відповідно, 52% (256) та 37% (106). Найбільша кількість аспірантів навчається у галузі технічних, економічних, юридичних та педагогічних наук [5].

Підготовка в аспірантурі і докторантурі здійснюється за рахунок:

1. Коштів Державного бюджету України – за державним замовленням для роботи у державному секторі народного господарства;

2. Коштів юридичних та фізичних осіб – на умовах контракту – для роботи у державному і недержавному секторах народного господарства;

Підготовка іноземців та осіб без громадянства може здійснюватись на підставі: міжнародних договорів України; загальнодержавних програм та договорів, укладених вищими навчальними закладами, науковими установами з юридичними та фізичними особами [6].

Переважає більшість аспірантів та докторантів навчається за рахунок державного бюджету. Зокрема, у 2015 році навчались за рахунок державного бюджету 21388 аспірантів, що склало 75% від загальної кількості та 1622 докторанти – 89%. Цього ж року знайшли можливість оплатити навчання за рахунок коштів юридичних та фізичних осіб 7099 аспірантів та 199 докторантів (табл. 1), це 25% від загальної кількості аспірантів і 11% докторантів.

У зв'язку з набуттям чинності нової редакції закону України «Про вищу освіту» значно зросла роль наукового керівника, адже тепер він здійснює не лише керівництво роботою над дисертацією, контролює виконання індивідуального плану, але й несе особисту відповідальність за якісне та своєчасне виконання освітньо-наукової програми підготовки майбутніх докторів філософії.

Очікуваним підсумком навчання в аспірантурі та докторантурі є захист дисертації. У 2015 році питома вага осіб, які захистили кандидатську дисертацію становила 26%, докторську – 30% [5].

Україну варто відзначити як країну, що додержується гендерної демократії в підготовці наукових кадрів. Жінки нарівні з чоловіками використовують право на продовження освіти в аспірантурі та докторантурі. Так, у 2015 році жінки склали 54% (15 тис.) загальної кількості аспірантів та 50% (1 тис.) докторантів.

Вікова структура аспірантів та докторантів має суттєві відмінності. Переважає більшість аспірантів (72%) має вік до 30 років (34% – до 25 років, 38% – 25–2

9 років), тоді як 44% докторантів мають вік 40 років і старші [5].

Загалом, в Україні кількість працівників, які виконували наукові та науково-технічні роботи, на кінець 2015 р. становила 101,6 тис. осіб, з яких 53,0% – дослідники, 9,9% – техніки, 18,7% – допоміжний персонал, 18,4% – інші працівники.

Питома вага докторів та кандидатів наук серед виконавців наукових досліджень і розробок ста-

Таблиця 1

Розподіл аспірантів та докторантів за джерелами фінансування їх навчання, осіб

	Аспіранти				Докторанти			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Кількість – усього	33640	31482	27622	28487	1814	1831	1759	1821
у тому числі навчались за рахунок державного бюджету	28638	26911	23412	21388	1700	1694	1629	1622
юридичних та фізичних осіб	4647	4167	4210	7099	104	128	130	199
інших джерел	355	404	x	x	10	9	x	x

Джерело: сформовано автором за даними [5]

новила 21,7%, серед дослідників – 33,3%. Понад три чверті загальної кількості докторів і кандидатів наук, які виконували наукові дослідження і розробки, працювали в організаціях державного сектору економіки, 6,1% – підприємницького сектору, 13,3% – вищої освіти [5].

Можна з упевненістю стверджувати, що вищі навчальні заклади поступово усвідомлюють роль науки у своєму розвитку та становленні, починають розуміти, що на сучасному етапі основними завданнями науки у вищій школі є відтворення та збереження науково-педагогічного потенціалу держави, утримання на відповідному рівні кадрової бази народного господарства, науки та освіти згідно з сучасними потребами регіонів і держави; це, нарешті, втілення наукових розробок і нових знань у господарській комплексі України та відповідного регіону, кадрове забезпечення цього процесу. І найголовніше – це розуміння того, що без науково-дослідної роботи немає ефективного навчального процесу, виховної роботи і в цілому не може бути повноцінного вищого навчального закладу.

Характерною рисою наукової активності провідних ВНЗ є укладання угод про науково-технічну та творчу співпрацю з різними академічними установами, управлінськими структурами, створення науково-навчальних та виробничих комплексів. Важливим фактором наукової діяльності є відкриття та функціонування на базі ВНЗ наукових проблемних лабораторій.

У деяких ВНЗ з метою підвищення рівня професійної підготовки аспірантів і дієвого контролю за їх навчанням відпрацьовується технологія професійної освіти після вищої школи, яка включає систематичне проведення лекційних і семінарських занять для аспірантів; виконання науково-дослідних і науково-методичних робіт, систему проміжної атестації тих, хто навчається, із запрошенням провідних учених та фахівців. Програми навчання більш насичені для перших ступенів навчання в аспірантурі з обов'язковою участю пошукачів у колективній науковій роботі (на кафедрах, у спеціалізованих службах, відділах і т. ін.) [2, с. 24].

Системи підготовки і атестації аспірантів за кордоном можна умовно згрупувати за традиціями. Прийнято виділяти три моделі, що історично склалися: німецьку (Австрія, Нідерланди, Німеччина, та ін.), французьку (Франція, Бельгія, Італія та ін.) англосакську (Англія, США, Канада, Туреччина та ін.) [4, с. 39; 7, с. 27–31; 1].

Традиційна німецька модель підготовки наукових кадрів характеризується автономією університетів щодо порядку підготовки та присудження докторського ступеня [7]. Здобувач самостійно знаходить наукового керівника, погоджує з ним вибір теми, умови роботи і терміни підготовки дисертації.

Для отримання докторського ступеня необхідно:

1. Написати дисертаційну роботу, яка є самостійним дослідженням і містить оригінальні наукові результати, що сприяють приросту наукових знань в даній області.

2. Представити дисертацію на розгляд науковому керівнику та рецензентам.

2. Скласти усний кваліфікаційний тест (іспит) за фахом перед комісією професорів для визна-

чення сформованості знань здобувача по всьому предмету незалежно від теми дисертації. Часто замість іспиту проходить захист дисертації з подальшою дискусією.

Основними рисами французької системи підготовки і атестації кадрів вищої наукової кваліфікації є: автономія університетів відносно присудження докторських ступенів; державний контроль діяльності університетів в області підготовки наукових кадрів; публічний захист дисертації; орієнтація дослідницької програми докторантури на проведення фундаментальних наукових досліджень. Підготовка до докторських програм в університетах Франції здійснюється в докторських школах, в яких реалізується власний науковий проект. Отримання вченого ступеня доктора (Doctorat) передбачає наявність відповідного рівня освіти і досвіду дослідницької роботи кандидата. Необхідною умовою вступу до аспірантури є диплом магістра. Науковим керівником може бути кваліфікований професор зі ступенем *Habilitation dirigerlesrecherches* [1].

В основі англосакської моделі – традиційна ліберальна академічна форма освіти [8]. Цінність і вагомість наукового ступеня визначається авторитетом університету, що присудив ступінь. Диплом магістра – неодмінна умова вступу до аспірантури та здобуття наукового ступеня *Doctor of Philosophy* (PhD).

Програми аспірантів (PhD) істотно відрізняються одна від одної залежно від університету. Тривалість навчання складає три роки. Захист дисертації на ступінь PhD проходить перед незалежною комісією.

Нерідко використовується форма захисту на основі публікації, що дозволяє кандидатові представити як дисертацію, написану самостійно, і опубліковану у відповідних виданнях [3]. Докторська дисертація повинна містити нові знання в конкретній галузі, опубліковані раніше в наукових виданнях [7, с. 28].

Нині перед ВНЗ постали завдання з відновлення престижності наукової праці, припинення відтоку і міграції наукових кадрів, залучення до науки талановитої молоді. Наукова робота в вищих закладах освіти стає невід'ємною складовою частиною діяльності всіх його викладачів, співробітників та студентів, що дає змогу вдосконалювати навчальний процес та створює умови для ефективної підготовки фахівців сучасного рівня. Передусім через науку, наукові дослідження, з урахуванням змін, які сталися в суспільстві, оновлюється зміст навчання, впроваджуються передові педагогічні концепції і технології, формується кращий вітчизняний досвід, зростає нова генерація педагогічних кадрів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вище зазначене можна надати рекомендації щодо підвищення якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів, а саме: підготовка шляхом проведення міждисциплінарних досліджень, які мають інноваційний характер та містять інноваційні технології; широке впровадження міжнародних науково-інноваційних програм, зв'язків, стандартів інтернаціоналізації освіти, реалізація схем мобільності, створення інтегрованих навчальних програм; запровадження на кафедрах інноваційних освітньо-наукових програм, які сприяють під-

вищенню якості фундаментальної та практичної складової фахової підготовки аспірантів, відображають міждисциплінарний характер наукових досліджень в університетах; залучення не лише кращих науковців університетів, але й вчених провідних закордонних університетів до читання міждисциплінарних фахових дисциплін (в тому числі і on-line курсів); посилення взаємозв'язку

університетів та наукових установ із промисловими підприємствами; вдосконалення форм і методів відбору талановитих студентів для вступу до аспірантури; удосконалення процесу контролю за виконанням індивідуального плану роботи докторантів та аспірантів; використання наукового потенціалу учених, які захистили свої дисертаційні дослідження в інших країнах.

Список літератури:

1. Doctoral Studies and Qualifications in the United States: Status and Prospects. Studies on Higher Education. 2004. – UNESCO, Bucharest. 302 p.
2. Астахова В. І. Наукові дослідження у приватних ВНЗ: перші досягнення, перспективи / Валентина Астахова // Вищаосвіта України. – 2003. – № 1. – С. 22–27.
3. Высшее образование в Англии [электронный ресурс]. – Режим доступа URL: <http://www.grata.ru/progpage.aspx?cou=1>
4. Литошенко Д. Современные модели подготовки кадров высшей квалификации в свете исторического опыта европейского университетского образования XVI–XVIII вв. / Д. Литошенко // Almamater (Вестник высшей школы). – 2003. – № 7. – С. 38–43.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році: статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm
6. Постанова Кабінету міністрів України від 01.03.99 р. № 309 Про затвердження положення «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів». – Електронний ресурс. – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/309-99-%D0%BF>
7. Садков В. Еще раз о качестве образования, ученых степенях и званиях и вхождении в европейское образовательное пространство / В. Садков В, Д. Аронов, П. Машегов // Almamater (Вестник высшей школы). – 2005. – № 1. – С. 27–31.
8. Традиции российского общего и профессионального образования [электронный ресурс]. – Режим доступа URL: <http://www.eduhmao.ru/info/1/3839/24647>
9. Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти від 17.04.2002 № 347/2002. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

Резник В.В., Резник Н.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА ПОДГОТОВКИ НАУЧНЫХ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Аннотация

Предметом исследования выступают национальные и зарубежные особенности подготовки научных и научно-педагогических кадров, которые являются гарантией формирования высокообразованных, национально сознательных и патриотически настроенных специалистов. В статье рассмотрена роль государства в процессе подготовки научных и научно-педагогических кадров образовательной сферы, осуществлен анализ источников их финансирования. Проведен анализ распределения аспирантов и докторантов по источникам финансирования их обучения. Даны рекомендации по повышению качества подготовки научных и научно-педагогических кадров. Полученные результаты исследования могут быть использованы руководителями вузов, заведующими кафедрами и специалистами высшей категории с целью повышения качества подготовки научных и научно-педагогических кадров.

Ключевые слова: высшее образование, научно-педагогические кадры, государственная образовательная политика, подготовка научных кадров, функционирования системы образования.

Riznyk V.V., Riznyk N.A.

Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

NATIONAL FEATURES AND FOREIGN PRACTICE IN THE TRAINING OF SCIENTIFIC AND ACADEMIC PERSONNEL

Summary

Subject of the study is national and foreign features of scientific and pedagogical staff training, which guarantee creating of highly educated, nationally conscious and patriotically-minded specialists. Consider the role of the state in scientific preparing process in educational sphere, and analyze the sources of their funding. Analyzed of distribution of postgraduate students and doctoral students according to the sources of financing their training is carried out. Recommendations on improving the quality of scientific personnel training are given. The results of the research can be used by the heads of higher educational institutions, heads of departments and specialists of the highest category with the aim of improving the quality of scientific and scientific-pedagogical personnel training.

Keywords: higher education, scientific and pedagogical staff, state educational policy, training of scientific personnel, functioning of the education system.